

HET TAALGEBRUIK OP MUNTEN VAN HET KONINKRIJK BELGIE

Wat valt er nu in godsnaam over het taalgebruik op munten van het Koninkrijk België te vertellen ?

Wanneer men zich bij een vluchtig onderzoek beperkt tot de vaststelling dat er muntstukken met nederlandstalige en franstalige legende in omloop zijn, schijnt dit een aannemelijke vraag te zijn. In verband met dit thema verdienen echter heel wat aspecten onze aandacht.

TAALEVENWICHT IN ONZE MUNTSLAG

Duits, nochtans een officiële taal, is tot op heden nogal stiefmoederlijk behandeld en nog nooit met één woord op een muntstuk van ons land voorgekomen. Zwitserland, dat zijn vier officieel erkende talen op zijn bankbiljetten gebruikt, mag ons als voorbeeld gesteld worden.

Naar aanleiding van de uitgifte van nieuwe bankbiljetten stelde de heer Evers vóór enkele jaren aan de Minister van Financiën een aantal vragen in dit verband. Dit parlementslid vroeg eerst of in de teksten, die op de nieuwe biljetten gedrukt worden, de drie taalgemeenschappen tot hun recht komen en of de Duitse teksten of vermeldingen op die bankbiljetten geen uitstekend middel zijn om de hele bevolking te wijzen op het bestaan van een derde taalgemeenschap.

Nog steeds in dezelfde context vroeg de heer Evers verder : *"Welke taalregeling geldt voor de biljetten die door de Schatkist worden uitgegeven, en of deze taalregeling ook voor de muntstukken geldt?"*

In zijn antwoord stelde de minister dat de wet van 12 juni 1930 tot oprichting van het Muntfonds geen bijzondere regel bevat in verband met de voor het slaan van de munten en het drukken van de muntbiljetten te gebruiken taal. Dit tekengeld is dus onderworpen aan de algemene reglementering betreffende het taalgebruik in de administratie. Wat de muntstukken betreft werd het gebruik van de Nederlandse en de Franse taal steeds in de koninklijke besluiten van uitgifte geconcretiseerd.

Op de vraag of de Koninklijke Munt het voorbeeld niet kon volgen van de Regie der Postarijen, die in het Duitse taalgebied post- en briefkaarten met tweetalige (Duitse en Franse) vermeldingen verkoopt, antwoordde de minister dat indien de Koninklijke Munt van België muntstukken met duitstalige opschriften zou slaan, zij dit slechts in geringe hoeveelheden zou kunnen doen, in verhouding tot het bevolkingscijfer. Deze stukken zouden zeer vlug bij muntverzamelaars een meerwaarde verwerven en geenszins als betaalmiddel gebruikt worden (1).

Het feit dat op de officiële herdenkingspenningen naar aanleiding van 150 jaar onafhankelijkheid van België (1980) de taal van Goethe wel prijkte is dus zeker niet als een kentering te beschouwen. Het was er eerder om te doen de gepassioneerde muntverzamelaars wat lichter te maken. Zes gouden herinneringsmedailles, waarvan twee met Duitse opschriften, brengen immers meer in het staatslatje dan twee nederlandstalige en twee franstalige ...

Uit de antwoorden van de Minister blijkt dus dat, om een taaloverzicht in de muntslag te verwezenlijken, de reglementering betreffende het gebruik der talen in de bestuurszaken wordt toegepast (met dien verstande echter dat de deelmunten in het ganse land vrij mogen circuleren) en dat daarbij alleen het Nederlands en het Frans bij de zaak betrokken worden. De heer H. Roelandts van het Ministerie van Financiën verduidelijkte hierbij dat, om beide talen op voet van gelijkheid te plaatsen, er tot op heden van alle munten een gelijk aantal met Nederlandse en met Franse legende geslagen worden, behalve van de zilveren stukken van 50 fr., uitgegeven ter herdenking van het huwelijk van S.M. Koning Boudewijn, die een Latijnse legende droegen (2).

Betreffende werkwijze geeft de franstalige gemeenschap dus wel die rechten, die de duitstalige onthouden worden.

Het aantal geldstukken met Franse legende moet dus blijkbaar niet naar rato van de francofone bevolking zijn.

Bovendien is in de praktijk de voet van gelijkheid tussen nederlandstalige en franstalige stukken vaak zeer wankel geweest, vooral in een verder verleden. De eerste munten van het Koninkrijk België waren ééntalig Frans. Zodoende vanaf de eerste muntslag in 1832. Onder het bestuur van Leopold I werd er geen enkele munt met een nederlandstalige legende geslagen.

Het Nederlands heeft eerst zijn rechtmatige plaats moeten veroveren.

"De eerste jaren van de onafhankelijkheid was de Vlaamse taal in de centrale besturen achtergesteld geweest, mede als gevolg van de economische achterstand van het Vlaamse volk en de verregaande verfransing van de burgerij. Geleidelijk werd onder invloed van filologen (Nillems en David) en letterkundigen (o.a. Conscience) en door bepaalde rechtszaken (o.a. de zaak Coucke-Goethals) de Vlaamse openbare mening wakker geschud. Een Vlaamse politieke beweging ontstond (o.a. de Meetingpartij in Antwerpen) en eiste, samen met de eerste Vlaamse dagbladen voor de Vlamingen dezelfde rechten als voor de francsprekenden. Verscheidene taalwetten kwamen tussen 1872 en 1896 tot stand" (3).

Door een K.B. van 29 maart 1886 kreeg ook de aanmaak van de eerste stukken met een ééntalige nederlandstalige legende een wettelijke basis. Dit gold voor : *"des monnaies d'or, des monnaies divisionnaires d'argent, des monnaies de cuivre"* (4).

In datzelfde K.B. wordt in het hoofdstuk *"Dispositions communes aux différents types de monnaies"* evenwel geen gelijke behandeling van het Nederlands en het Frans gewaarborgd.

"Art. 6 Notre ministre des finances déterminera la nature et l'importance des frappes à effectuer, avec indications en langue française ou en langue flamande" (4).

Datzelfde jaar rolden er voor het eerst muntstukken met een Nederlands opschrift uit de muntpersen, t.w. een zilveren 1 frank en een 50 centiemstuk uit dezelfde legering.

In een tijd waarin Vlamingen hun rechten luider en krachtadiger begonnen op te eisen, kon deze toegeving van de toenmalige regering niet langer meer uitgesteld worden.

In 1914 graveerde men voor het eerst een Nederlands randschrift ("God bescherm België") op een gouden 20 frankstuk. Deze woorden zijn de vertaling van het "Dieu protège la Belgique" dat reeds in 1832 op de rand van de eerste zilveren munt van het Koninkrijk België (een vijf frankstuk) te lezen was.

Nog één keer zou zo'n ééntalig Nederlands randschrift verschijnen, nl. in 1935 op het herdenkingsstuk naar aanleiding van de wereldtentoonstelling (onder de regering van Koning Leopold III).

Terloops stippen we aan dat zelfs in een recent verleden sommige jaartallen maar in één taal voorkomen. Dit is bijvoorbeeld het geval voor :

- uitsluitend Nederlands :	50 centiem	1963
	2 centiem	1910
- uitsluitend Frans :	50 centiem	1959
	10 centiem	1898
	2 frank	1910

Hierover kunnen we uiteraard meer uit catalogi opsteken.

In andere gevallen was het slaqaantal voor munten met Nederlandse en Franse opschriften zeer onavenwichtig. Er bestaat dan ook vaak een opvallende discrepantie in de prijzen van nederlandse- en franstalige stukken met hetzelfde jaartal.

Een concreet voorbeeld van enkele muntstukken in prachtige staat :

	slagaantal	catalogusprijs (5)
100 fr. 1949 F	106.000	3.000 fr.
N	2.271.000	360 fr.
10 c. 1895 F	736.218	7.200 fr.
N	3.529.192	900 fr.

De laatste decennia evenwel blijken de verantwoordelijken het evenwicht bijna altijd gewetensvol nagestreefd te hebben.

Slechts één munt draagt een Latijnse legende : het 50 frankstuk dat ter gelegenheid van het huwelijk van Koning Boudewijn met Doña Fabiola de Mora y Aragon in 1960 geslagen werd (afb. I).

Jos Philippen schrijft hierover : "Bij het huwelijk van Koning Boudewijn werd voor de eerste - en laat ons hopen voor de laatste - keer de taalklip omgeëld door het Latijn" (6).

Alleszins geen onoverkomelijk bezwaar voor de Zwitsers om met een "Confederatio Helvetica" hun taalperikelen even een niet zo storende oplossing te geven.

In een koninklijk besluit van 14 april 1961 - let op de datum ! - wordt vermeld : "Het gedenkstuk van 50 frank draagt op de voorzijde : Bovenaan BALDVINUS - FABIOLA. Onderaan .XV.XII.MCMLI. ... Het draagt op de keerzijde : Bovenaan, BELGICA." (7).

In dit verband is het wel wetenswaard dat al in 1949 bij de Munt te Brussel proeven van negen verschillende types geldstukken geslagen werden met de beelden van Prins-Regent Karel, waarvan de acht hoogste waarden de legende "CAROLUS.PRINCEPS.REGENS.BELGICAE" droegen.

TWEETALIGHEID OP DE MUNTEN

De tweetaligheid manifesteerde zich voor het eerst tijdens de Eerste Wereldoorlog en verscheen voor het laatst op de zinken stukken uit 1947. De tweetalige opschriften kunnen zich zowel op de keerzijde van het muntplaatje als in A- en B-positie op de muntrand bevinden.

Van 1915 tot 1918 kwam op het zinken oorlogsgeld nu eens België-Belgique, dan weer Belgique-België voor.

Op de stukken van 50, 5 en 1 frank en van 25, 10 en 5 centiem van 1938-1940 komen opnieuw de tweetalige landsnamen voor, evenals op de zinken 1 frank en 25, 10 en 5 centiem die onder Leopold III of tijdens het regentschap van Prins Karel gefabriceerd werden. Ook voor het door de geallieerden in omloop gebracht stuk van 2 frank was dit het geval.

Alleen op het 20 frankstuk, dat in 1934-1935 onder Leopold III het levenslicht zag, werd het klassieke "BELGIE-BELGIQUE" (en omgekeerd) door "ROYAUME DE BELGIQUE-KONINKRIJK BELGIE" vervangen.

Heeft deze tweetaligheid als bedoeling de eenheid tussen de Vlaamse en Waalse gemeenschap te symboliseren of taaltwisten te voorkomen ? Of bestaat er een economische verklaring voor ? Dit laatste is enkel voor het randschrift aannemelijk, vermits voor eenzelfde jaartal soms zowel stukken met een Nederlands/Frans als een Frans/Nederlands opschrift uitgegeven werden.

- B.v. 5 frank 1938, type Wijnants.
Daarentegen kan voor een bepaald jaartal ook alleen een N/F- of een F/N-versie voorkomen.

- B.v. F/N 10 c. mallechoort 1938
N/F 5 c. mallechoort 1939.

Met een België-Belgique of, als u 't anders wilt, een Belgique-België, is de kous van het tweetalig randschrift vlug af. Enkel een A- of B-positie kan nog voor een variëteit zorgen. Het komt

voor op de Belga's en de zilveren 20 frankstukken van Koning Albert, op de 20- en 5 frankstukken uit 1934-1935 en de 50 frankstukken uit 1939-1940 van Leopold III.

DE SPELLING, VAAK AANNEMELIJK, MAAR NIET STEEDS JE DAT.

Wordt het taalgebruik, zoals dat op munten van het Koninkrijk België voorkomt, van zijn technische kant en inhoudelijk bekeken, dan blijkt dat bij de beoordeling van de spelling en het woordgebruik rekening moet gehouden worden met de opmerkelijke evolutie van het Nederlands sinds 1832, wat voor het Frans niet geldt. Een treffend voorbeeld hiervan vinden we op de keerzijde van de monetaire medaille van 1856, uitgegeven ter gelegenheid van de 25ste verjaardag van de inhuldiging van Koning Leopold I :

"XXV: VERJAERDAG VAN S'KONINGS INHULDING" (afb. 2).

Slechts enkele jaren later in 1863, zou de immers definitief zo gespeld worden.

Andere voorbeelden van de zich wijzigende spelling van het Nederlands vinden we op het zilveren 50 frankstuk uit 1935 dat de Wereldtentoonstelling herdenkt. Op de rand staat "ONDER DE REGERING VAN KONING LEOPOLD III", omdat de spelling ee/e (zie *rageering*) pas officieel door een besluit van de prins-regent op 9.03.1946 werd veranderd.

Op de voorzijde lezen we "BRUSSELSCHÉ TENTOONSTELLING" : de uitgang -sch wordt sedert de Spellingswet van 14.02.1947 (Belgisch Staatsblad 1947, n° 452) door -s vervangen.

Twee echte schrijffouten van formaat vinden we in de tekst "XXV: VERJAERDAG VAN S'KONINGS INHULDING" (afb. 2) op de reeds eerder genoemde medaille uit 1856 : de afkorting "S'" is wel degelijk verkeerd. Het weglatingsteken staat op de slechte plaats, vermits dit " 'S " moet worden. Bovendien is "INHULDING" onmogelijk. Deze schrijfwijze kan door haplografie (schrijffout bestaande in het weglaten van één letter of een lettergreep bij opeenvolging van twee gelijke letters of lettergrepen) verklaard worden. In een aflevering van de *Muntkoerier* wijst men verontwaardigd op dit onwaarschijnlijke woord : "Leest u nu eens aandachtig de tekst op de keerzijde dan vindt u in het Nederlands XXVe VERJAERDAG van S'KONINGS INHULDING. De Franse tekst luidt correct : XXVe ANNIVERSAIRE DE L'INAUGURATION DU ROI ... maar van inhuldiging had blijkbaar niemand ooit gehoord ! Geen verregaande slordigheid maar verregaande onkunde van het Nederlands in België" (8).

In het Nederlands wordt het punt op de kleine i weggelaten voor de hoofdletters wanneer deze als drukletter worden voorgesteld. Bij het bestuderen van de munten stellen we een inconsequente spelling van *IV* in het woord *KONINKRIJK* vast :

2 Belga 1930 : *KONINKRIJK*
20 frank 1934-35 : *KONINKRIJK*

Ook de spelling van het woord *BELGIË* op de munten gebeurt op twee manieren : *BELGIË* : o.m. op de zinken 50-, 25-, 10- en 5 centiemstukken, geslagen onder Albert I.

BELGIE : o.m. op het gegalvaniseerde 2 frankstuk van 1944. Moet op de E van het woord *BELGIË* een deelteken geplaatst worden, wanneer dit in drukletters is weergegeven ? Normaal gezien wel, maar typografisch kan dit soms moeilijk zijn, zodat men het trema weleens achterwege laat. Het al dan niet plaatsen van het deelteken op de laatste letter E heeft dan meer te maken met typografische normen dan met spellingsfouten.

In het Frans is de meervoudsvorm van franc "francs" en van centime "centimes". Op munten met franstalige legende waarop de munteenheid voluit geschreven staat, is dit juist gebeurd. In het Nederlands echter worden namen van hoeveelheden, gewichten, maten, munten en tijdsruimten na een bepaald hoofdtelwoord (behalve beide) doorgaans in het enkelvoud geschreven. Dienovereenkomstig lezen we b.v. frank en niet franken op de 2 Belga uit 1930 en 2 frank op een zilverstuk uit 1904.

In strijd met deze regel vinden we daarentegen op andere stukken met nederlandstalige legende de meervoudsvorm centiem/centime terug.

B.v. - *CENTIEMEN* op de 5- en 10 centiemstukken (type Braemt) van Leopold II.

- *CENTIMES* op de 20- en 50 centiemstukken van Boudewijn.

De Nederlanders daarentegen hebben op hun munten niet 25 *CENTEN* maar, zoals het hoort, 25 *CENT* gegraveerd.

Er bestaan zowel op de nederlandstalige als op de franstalige munten een in het oog springende verscheidenheid van afkortingen en symbolen voor de munteenheden frank en centiem. Eenvormigheid is er allesbehalve.

Op munten met nederlandstalige legende bemerken we :

F, F., FR, FR., FR, FR^l en

CENTⁿ, CENT^m, C, Cⁱⁿ (met varianten wat de streepjes betreft).

Tegenwoordig zou men meer aandacht voor een consequent gebruik van de juiste afkortingen moeten hebben. Deze zijn in het Nederlands fr., cent. (Apeldoorn, *Afkortingenlexicon*) of c. (Van Dale).

De hoofdletter F (in BF, FF, e.a.) wordt gebezigd in gespecialiseerde werken over boekhouding en financiën. F is echter geen afkorting, maar een symbool. Op munten met franstalige legende komen F^{rs}, F, FR, F., Fr, FR., FR^s en

C^{rs}, CENT^s, CENT^e, C^s, C, C^{ss} (met varianten wat de streepjes betreft) voor.

Op munten met een tweetalige legende op vz. of kz. vinden we :

FR, F, Fa en
CENT., C

In Franse woordenboeken treft men fr. en Fr., C en Ct. aan ; F (FF, FB) is eveneens een symbool.

De letter U van BELGIQUE wordt op de sinds 1980 gangbare 20 frankstukken door V voorgesteld. Sommigen spreken daarom van een munt met een gravurefout. De letter V is afkomstig uit het Latijn, waar ze zowel de (u)-klank, lees oe, als de (v) voorstelt. Daarom ook de schrijfwijze *BALDVINVS* op de herdenkingsmunt 1960 ! In *BELGIQUE* stelt die V toch niet een (u) voor ? Neemt men hier geen loopje met de spelling ? Of hebben we gewoonweg met een anachronisme te doen ?

AANVECHTBAAR EN DUBBELZINNIG WOORDGEBRUIK

Volgens L. Matagne bestaat een tweetalig ontwerp (1920) voor een 20 frankstuk van Jules Lagae met de opschriften "*ROI DES BELGES - KONING DER BELGEN*" op de voorzijde en "*EENDRACHT, BAART, MACHT - L'UNION, FAIT, LA, FORCE*" op de keerzijde (9).

Het ongewone "*BAART*" in de nationale leuze is toch wel een nogal ongebruikelijke vertaling. Ten tijde van onze onafhankelijkheidsverklaring werd de nationale leuze immers officieel enkel in het Frans geformuleerd. De officiële nederlandstalige vertaling werd pas op 25 november 1925 gepubliceerd op p. 2129 van het K.B. nr. 381 betreffende de "Vlaamsche" vertaling van de Grondwet : "*Art. 125 - De Belgische Natie voert als kleuren : rood, geel en zwart, en als Rijkswapen, den Belgischen Leeuw met de spreuk : Eendracht maakt macht*".

Op de 50 frank van 1935 wordt de franstalige legende op de keerzijde (*CENTENAIRE DES CHEMINS DE FER*) vertaald als "*EEUWGETIJDE DER BELGISCHE SPOORWEGEN*". De gewone tegenhanger van centenaire is echter eeuwfeest. Enkel in verheven stijl kan weleens eeuwgetij(de) gebezigd worden. Heeft men misschien bij Vondel, die eeuwgetij gebruikt, wat inspiratie gevonden ?

Bij het bekijken van de afbeelding 3 valt in de tekst op de achterkant van deze herdenkingsmunt "*150^e VERJARING*" dadelijk op. Het "*Tijdschrift voor Numismatiek*" heeft het onder de titel "*Project voor een Belgisch muntstuk van 250 frank voor 1980*" over de 150ste verjaardag van de onafhankelijkheid van het koninkrijk (10). Het woord "verjaring" wordt in de standaardtaal thans nog uitsluitend als rechtsterm gebezigd. De voorkeur gaat nu eerder naar "herdenking" of "viering", al naargelang van de context.

Dit ontwerp - uiteindelijk zou de nominale waarde niet 250 fr., maar 500 fr. worden - schittert dus echt niet door zijn woordgebruik. Alweer tekenend voor de taalkennis van enkelen die ontgensprekelijk beter zouden moeten kunnen. Ook de Gazet van Antwerpen had er in een artikel geen al te best woord voor over : "Overigens had minister Geens het tijdens de overhandiging der prijzen over de "150ste verjaardag van onze onafhankelijkheid". Maar op het muntstuk zelf is er sprake van de "150e verjaardag van de onafhankelijkheid van België". Voer voor filologen wellicht. Iets wat men met "150 jaar onafhankelijk België" in elk geval zou vermeden hebben (11).

Ondanks het feit dat een koninklijk besluit (12) en enkele ministeriële besluiten (13 en 14) hardnekkig van "verjaardag" blijven spreken, werd het opschrift op de definitieve uitvoering toch verbeterd : "150 JAAR ONAFHANKELIJKHEID VAN BELGIË". Gelukkig maar, zouden we zeggen.

Over de betekenis van het woord "PREMIER" dat op bijna alle onder Leopold I geslagen muntstukken in het oog springt, werd al een en ander geschreven. Betekent LEOPOLD PREMIER ROI DES BELGES Leopold de Eerste, Koning der Belgen of Leopold, de Eerste Koning der Belgen ? Philippe Van Heurck schrijft er in "Les débuts de la Belgique vue à travers la loupe du numismate" het volgende over : "La légende entourant les profils des rois est à peu près identique, sauf un détail qui mérite mention : sur la pièce française se lit "Louis-Philippe I Roi des Français", sur la pièce belge "Léopold Premier Roi des Belges" et non pas "Léopold I Roi des Belges". A première vue il s'agit d'un texte similaire, mais à notre avis il y a lieu de nuances. "Léopold Premier Roi des Belges" signifie que Léopold est le premier roi des Belges et non pas que Léopold Ier est roi des Belges. Etant l'auteur d'une nouvelle lignée, il ne porte pas de chiffre. Son successeur, lui, sera mentionné "Léopold II Roi des Belges". Le chiffre dynastique est d'ailleurs toujours écrit en chiffres romains, jamais en entier. Si Louis-Philippe porte après son prénom le I, c'est parce qu'il prend place dans un tableau dynastique de la famille royale de France. Il appartient à la famille de ses prédécesseurs, il n'est pas l'auteur d'une nouvelle lignée, mais l'héritier de la couronne désigné par le peuple. Il n'est d'ailleurs pas le "Premier" roi des Français, car Louis XVI, quelque temps avant son emprisonnement, avait perdu sa qualité de Roi de France, pour adopter celle de Roi des Français. Ainsi Napoléon, autre auteur d'une dynastie, sera désigné "Bonaparte Premier Consul", mais plus tard "Napoléon Empereur", sans chiffre. Ce n'est que plus tard ; lorsqu'un autre Napoléon règnera, qu'on parlera de Napoléon Ier" (15).

Dat we met deze stelling toch een beetje voorzichtig moeten blijven, blijkt uit de aanmunting van een 20 centiemstuk (1860-1861) waarop "LEOPOLD I ROI DES BELGES" voorkomt.

Ph. Van Heurcks stelling wordt verder afgezwakt door de tekst op twee borden in aardwerk van Nimy (Henegouwen) met de afbeelding van Leopold I en Louise-Marie die dateren uit die tijd (Verzameling der Bewonderaars van Leopold II en van de Dynastie). Onder de afbeelding van Leopold I staat gewoonweg "Leopold Premier".

Een derde argument is nog doorslaggevend : op een zilveren truweel met het wapen van het koninkrijk (Museum van de Hallepoort) waarmee Leopold I op 25 september 1850 te Brussel eigenhandig de eerste steen van de Congresszuil legde, is volgende tekst graveerd :

SA MAJESTE LEOPOLD IER
ROI DES BELGES
POSE LA PREMIERE PIERRE
DE LA COURONNE
DE CONGRES ET DE LA CONSTITUTION
25 SEPTEMBRE 1850

Telkens dit nodig bleek hebbenwe in verband met het taaladvies, een beroep gedaan op de Raad voor Taaladvies te Brussel en op het Departement Germaanse en Algemene Linguïstiek van de K.U.L. te Leuven.

NOTEN

1. *Bulletin van Vragen en Antwoorden-Senaat*, 07.03.1978.
2. Brief daterend van 11.05.1982 van het Ministerie van Financiën-thesaurie, namens de Minister, voor de directeur-generaal, de adviseur, H. Roelandts.
3. *Grote Nederlandse Larousse-Encyclopedie*, deel 4, Hasselt, p. 358.
4. K.B. nr. 81 van 29 maart 1886 in *Belgisch Staatsblad* van 4 april 1886, p. 185-186.
5. Frans MOEIN - Renie VAN BERGEN, *Katalogus der Belgische munten van 1832 tot heden*, Antwerpen, 1983.
6. Joe PHILIPPEN, *Lwister van de Belgische Munten*, Dieet, 1975, p. 22.
7. K.B. van 14 april 1961 in *Belgisch Staatsblad* van 27 april 1961, p. 3690, art. 3.
8. *Muntkoerier*, 1982, nr. 1, p. 29.
9. L. HATAGNE, *Nugmaals Jules Lagae*, in *Tijdschrift voor Numismatiek*, 27, 1977, nr. 6, p. 193-194.
10. *Tijdschrift voor Numismatiek*, 29, 1979, nr. 3, p. 91.
11. *Gazet van Antwerpen* van 04.07.1979, p. 6.
12. K.B. van 20 juni 1980 in *Belgisch Staatsblad* nr. 122 van 25 juni 1980, p. 7827-7828.
13. Ministerieel Besluit van 20 oktober 1980 (Minister van Financiën) in *Belgisch Staatsblad* nr. 211 van 30 oktober 1980, p.12590.
14. Ministerieel Besluit van 1 december 1980 (Minister van Financiën) in *Belgische Staatsblad* nr. 235 van 3 december 1980, p.13688.
15. Philippe VAN HEURECK, *Les débuts de la Belgique vus à travers la loupe du numismate*, in *Tijdschrift voor Numismatiek*, 30, 1980, p. 162.

Joris FREDERICKX